HET KAN ECHT ANDERS

HENRI BONTENBAL

HET KAN ECHT ANDERS

2025 Prometheus Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2025 Henri Bontenbal
Omslagontwerp Jan van Zomeren
Omslagbeeld Leonard Walpot
Zetwerk Mat-Zet bv
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 6077 7

Inhoud

Woord vooraf 7

1 Nederland, een land van twee verhalen 12
Inspiratieportret: Dag Hammarskjöld 30
2 De verweesde samenleving 32
Inspiratieportret: Simone Weil 59
3 De verantwoordelijke samenleving 61
Inspiratieportret: Jonathan Sacks 86
4 Ruim baan voor initiatief van onderop 88
Inspiratieportret: Martin Luther King 107
5 Naar een toekomstbestendige economie 110
Inspiratieportret: Hannah Arendt 142
6 Meer grip op migratie en integratie 145
Inspiratieportret: Reinhold Niebuhr 190
7 De EU: werkelijkheid en opgave 193
Inspiratieportret: Václav Havel 219
8 Hoe we de woningnood kunnen aanpakken 222
Inspiratieportret: Abraham Joshua Heschel 246
9 Hoe hoopvol klimaatbeleid eruit kan zien 248
Inspiratieportret: paus Franciscus 275

Nawoord 279
Noten 282

Woord vooraf

Woensdagavond 22 november 2023 wacht ik met een klein clubje mensen op ons partijbureau in Den Haag tot de eerste exitpoll rond negen uur bekend wordt gemaakt. We hebben veertien intensieve campagneweken achter de rug. In alle praatprogramma's heb ik ons verhaal verteld en in elke krant mijn visie gegeven. In alle provincies hebben we werkbezoeken afgelegd. Met een groot aantal mensen ben ik op straat en in de zaaltjes het gesprek aangegaan. We zijn moe, maar we hopen dat de uitslag beter is dan de peilingen ons steeds hebben verteld. Wellicht tegen beter weten in.

De staafdiagrammen van de exitpoll verschijnen op het scherm. De uitslag is een mokerslag. Het CDA duikt naar vijf zetels en de PVV wordt onverwacht de grote winnaar met zevenendertig zetels. Het is een flinke domper en we zijn erg teleurgesteld. Is al het harde werken voor niets geweest? Tegen de journalisten die me hun microfoons onder de neus duwen, zeg ik dat ik de uitslag erg teleurstellend vind. En dat we dit resultaat allereerst zullen gebruiken als een spiegel om naar onszelf te kijken en te reflecteren op de vraag waarin wij als partij tekort zijn geschoten.

We zijn nu twee jaar verder en opnieuw mag de kiezer naar de stembus. De afgelopen twee jaren boden geen fraai schouwspel: politiek amateurisme, slechte onderlinge verhoudingen en populistisch opportunisme kenmerkten de korte samenwerking van de inmiddels uiteengevallen coalitie. Het land kwam tot stilstand en de problemen werden opnieuw te weinig voortvarend aangepakt.

Het CDA heeft de afgelopen twee jaar gebruikt om zichzelf opnieuw uit te vinden. We hebben laten zien hoe een constructieve oppositierol eruit kan zien. We hebben de lat voor onszelf hoog gelegd. Deze tijd heeft een ander soort politiek nodig dan we de afgelopen jaren hebben gezien. We hebben een politiek nodig die is gebaseerd op waarden en doorleefde overtuigingen; een politiek

die haar ideeën vervolgens omzet in concrete voorstellen en deze door samenwerking met andere politieke partijen en maatschappelijke organisaties daadwerkelijk waarmaakt; een politiek die zich zorgvuldig uitdrukt in debatten, de polarisatie niet aanjaagt en anderen met respect behandelt; een politiek die de blik op de lange termijn en het algemeen belang heeft en niet kiest voor het snelle scoren en de waan van de dag. Dat is het soort politiek dat het CDA wil laten zien en naar mijn overtuiging heeft laten zien.

Een politiek die voorbijgaat aan de waan van de dag, vertrekt vanuit een politieke ideologie, vanuit een visie en een verhaal. In dit boek wil ik dat christendemocratische verhaal voor Nederland opnieuw vertellen. Het is geen makkelijk boek geworden. Voor complexe problemen zijn er zelden makkelijke antwoorden. Te oppervlakkige antwoorden kunnen tot nieuwe ongelukken leiden. Achter alle politieke beslissingen en achter alle beleid zitten overtuigingen, ideeën over wie de mens is of behoort te zijn; over de samenleving en hoe die het best functioneert; over de economie en hoe die dienstbaar kan zijn voor mensen; en over de overheid en welke rol deze moet en kan spelen. Daarom is het zo belangrijk die overtuigingen expliciet te maken en van daaruit naar de vraagstukken te kijken waarmee Nederland wordt geconfronteerd.

In de eerste drie hoofdstukken van dit boek geef ik mijn analyse van Nederland. Waar staan we? Wat gaat er goed in Nederland en waarin falen we? We zijn vaak sterker dan we denken, maar tegelijkertijd zijn we ook te onverschillig tegenover de krachten die het goede samenleven onder spanning zetten. De mens is geen individu, maar een persoon. De samenleving is geen verzameling op zichzelf gerichte individuen, maar een veelkleurige gemeenschap van mensen die zorg dragen voor elkaar. Als we op deze manier leren kijken naar mensen en naar de samenleving, dan krijgen we ook ideeën aangereikt om de samenleving nog veerkrachtiger te maken en kunnen we een overtuigend antwoord geven op de vragen die in de samenleving leven.

Populistische politiek geeft dat antwoord niet. Populistische politiek ontwricht de samenleving, zet groepen burgers tegenover el-

kaar en laat mensen uiteindelijk in de kou staan. Populisme is een gif dat al veel te lang onbeperkt zijn gang kon gaan in de huidige politieke cultuur. Onze huidige politieke cultuur is daardoor verziekt en dat maakt een fundamenteel debat over de toekomst van Nederland vaak onmogelijk. We hebben meer fatsoenlijke, realistische en nuchtere politiek nodig en minder populistische politiek. We hebben een politiek nodig die meer waarmaakt dan ze belooft in plaats van andersom. Alleen dan kunnen we het vertrouwen van burgers in de politiek herstellen. Populisme kan niet bestreden worden met populisme, maar alleen met een beter alternatief.

In het tweede deel van dit boek werk ik de politieke filosofie van het CDA concreter uit aan de hand van een beperkt aantal onderwerpen. Hoe maken we onze samenleving sterker? Hoe ziet een toekomstbestendige economie eruit? Waar gaan we met Europa heen? Hoe moeten we de woningnood aanpakken? Hoe zou een rechtvaardige aanpak van het migratievraagstuk eruit kunnen zien? Is er een aanpak van het klimaatprobleem mogelijk die mensen enthousiast maakt om ermee aan de slag te gaan? Dit zijn de vragen die ik in zes thematische hoofdstukken wil uitwerken.

Dat betekent ook dat vraagstukken zoals de toekomst van de zorg en het onderwijs, de sociale zekerheid, de toekomst van de agrarische sector en de natuur, gezinsbeleid en tal van andere belangrijke onderwerpen niet aan de orde komen. Dit boek had dus, wat mij betreft, twee keer zo dik moeten worden. Richting de verkiezingen wil ik de kiezer toch graag mijn visie op Nederland schetsen en daarom heb ik ervoor gekozen niet volledig te zijn. De onderwerpen die in de hoofdstukken vier tot en met negen worden opgepakt, zijn dus een proeve van hoe christendemocratische ideeën in de praktijk kunnen worden vertaald naar concrete standpunten.

In dit boek zal de lezer een aantal lijnen kunnen ontdekken. Ik noem er drie. In de eerste plaats het besef dat de samenleving bestaat uit mensen die feilbaar zijn. We geven met elkaar de samenleving vorm, maar onze kennis is vaak beperkt en we kunnen zelden alle gevolgen van ons handelen overzien, zeker niet op de lange

termijn. Ik noem dit de 'ironie van de geschiedenis'. Dit betekent dat we niet te hard moeten oordelen over de geschiedenis, maar vooral op een toekomstgerichte manier verantwoordelijkheid moeten willen nemen.

De tweede lijn is dat mensen niet alleen feilbaar zijn, maar ook een enorme bron van creativiteit en vernieuwing. We zijn met elkaar in staat de geschiedenis vorm te geven. Deze creativiteit zit ingebakken in ons en als we deze de vrije loop laten, kunnen we steeds weer antwoorden vinden voor problemen die eerder niet oplosbaar leken. De samenleving is vaak enorm krachtig gebleken in het zelf oplossen van problemen. Het is deze kracht die we de komende jaren hard nodig zullen hebben en ons hoopvol maakt dat we ook daadwerkelijk in staat zullen zijn oplossingen te vinden.

De derde lijn hangt hiermee samen: we moeten ophouden te denken dat de overheid alle problemen van mensen kan oplossen. De politiek is in de ban geraakt van het maakbaarheidsdenken, dat elk risico wil uitbannen, en denkt vanuit de overheid elk probleem te kunnen oplossen. Het is een misvatting die diep is doorgedrongen en voor veel maatschappelijke schade zorgt. Wie denkt alle risico's die bij het leven horen te kunnen uitbannen, veroorzaakt meestal nog grotere problemen. Als we Nederland uit de stilstand willen halen, zullen we moeten beginnen met het afscheid nemen van het maakbaarheidsdenken. Daarnaast moeten we accepteren dat problemen soms complex zijn en daarom niet zomaar snel oplosbaar. Te gemakkelijke oplossingen wil ik in dit boek niet geven.

Achter elk hoofdstuk heb ik een inspiratieportret geplaatst van een persoon die mij heeft geïnspireerd, in de hoop dat deze portretten de lezer ook zullen inspireren. Zonder de pretentie te hebben deze personen geheel recht te doen, wordt een korte typering gegeven van deze personen en worden inspirerende ideeën en gedachten uit hun werk uitgelicht. Aan de orde komen mensen zoals Dag Hammarskjöld, Simone Weil, Václav Havel, Hannah Arendt en anderen. Deze teksten kunnen ook los van de hoofdstukken worden gelezen.

Ik hoop dat dit boek u uitdaagt, prikkelt, hoop geeft en ideeën

aanreikt. Als u het (erg) oneens bent met mijn standpunten, dan vind ik dat ook goed. De reactie die mij het meest zou teleurstellen, is dat u dit boek achteloos weglegt omdat het niet prikkelt. De lezer mag het hartgrondig met mij eens of oneens zijn, zolang het maar duidelijk is waar het CDA voor staat. Twee jaar geleden leerde de kiezer ons een belangrijke les: beken kleur, duik niet weg voor de problemen van Nederland, geef een helder antwoord op de sluimerende onvrede en geef ons een alternatief voor populistische politiek. Dit boek is mijn antwoord. Ik ga er graag met u over in gesprek.

1 Nederland, een land van twee verhalen

Over Nederland, ons land, kun je twee verschillende verhalen vertellen. Het eerste is het verhaal van een land waarin we collectief ontevreden lijken te zijn. We zijn boos, afgehaakt en ontevreden. Deze sombere stemming in het land verklaart de uitslagen van de verkiezingen, waarin kiezers steeds vaker op anti-establishment en populistische partijen stemmen, waarmee ze uiting geven aan het brede onbehagen in de samenleving. 'Het moet helemaal anders!' zegt de kiezer bij de stembus. Het tweede verhaal klinkt heel anders. Het is het verhaal van optimisme over Nederland, over onze rol in de wereld en de vooruitgang die we de afgelopen decennia hebben geboekt. Nederland staat immers in verschillende internationale ranglijsten bij de best presterende vijf of tien landen van de hele wereld. Bijvoorbeeld als het gaat om geluk, democratie, innovatiekracht, concurrentievermogen, ongelijkheid, inclusie, sociale cohesie en verduurzaming. Nederland is een welvarend land, met een goed draaiende economie en een robuuste rechtsstaat, een land waarin veel inwoners hun eigen leven een hoog cijfer geven. Zouden we daarom niet wat trotser mogen zijn op Nederland?

Twee verschillende verhalen, maar welk verhaal is waar? Waarom brengen zo veel kiezers een stem uit op partijen die vooral de ontevredenheid een stem geven, terwijl het zo veel mensen eigenlijk best goed gaat in het leven? Of is dat een veel te rooskleurige schets van Nederland? Gaat er onder de oppervlakte van alle mooie cijfers een andere werkelijkheid schuil en moeten we dus beter onder de motorkap kijken? In het politieke en maatschappelijke debat wordt al meer dan twintig jaar gesproken over het onbehagen in de samenleving. De opkomst van Pim Fortuyn lijkt een scharnierpunt te zijn geweest. Wat is er in de samenleving aan de hand dat we in een collectieve ontevredenheid terecht zijn gekomen? Is dat onbe-

hagen nieuw of was het er altijd al? In dit hoofdstuk wil ik allereerst beide verhalen over Nederland vertellen. Beide verhalen geven zicht op waar we vandaan komen en op wat ons te doen staat.

Het succesverhaal van Nederland

We beginnen met het optimistische verhaal over Nederland. Er is absoluut reden om een positief verhaal te vertellen over waar we staan als land en als samenleving. Het helpt daarbij om uit te zoomen en de blik te verbreden naar twee kanten: een blik op het verleden en een blik op de rest van de wereld, het historische en het internationale perspectief. We vergeten vaak waar we vandaan komen, maar het verrijkt onze blik als we terug in de tijd gaan. Dan zien we dat het leven van Nederlanders nu beter is dan ooit.

We gaan daarvoor 175 jaar terug in de tijd. Hoe zag Nederland er 175 jaar geleden uit? Hoe leefde de Nederlander en wat was zijn of haar toekomstperspectief? Het boek *De kwetsbare welvaart van Nederland* geeft een goed overzicht van de ontwikkeling van Nederland vanaf 1850 tot heden.[1] In 1850 was Nederland internationaal gezien een sterk economisch ontwikkeld land en ook toen al een van de rijkste landen ter wereld. Hoewel het inkomen per hoofd van de bevolking naar internationale maatstaven in 1850 hoog was, was de inkomensongelijkheid ook erg groot. Het grootste deel van het geld dat verdiend werd in de economie kwam in de zakken terecht van de politieke en economische elite van die tijd, vooral de Hollandse kooplieden. Een groot deel van de bevolking leefde echter in grote of extreme armoede. Een grote groep dagloners leefde een uiterst onzeker en armoedig bestaan, dicht bij of onder de armoedegrens. Ook de ambachtslieden zoals kleermakers, naaisters, speldenmakers, spinsters, groenteverkoopsters en onderwijzers hadden de grootste moeite hun hoofd boven water te houden. Sociale zekerheid werd nog niet vanuit de overheid georganiseerd en bij tegenslagen was er alleen de particuliere armenzorg en de kerk.

De gemiddelde levensverwachting was 37 jaar, mede door de hoge kindersterfte, en een groot deel van de huisvesting bestond uit

sloppen en krotten. Een vijfde van de bevolking leefde onder de armoedegrens en was extreem arm. De steden waren smerig, de hygiëne was slecht en de waterkwaliteit beroerd. Afval werd op straat gegooid en inwoners dumpten hun uitwerpselen in goten en grachten. De arme stedeling leefde als een holbewoner: opeengepakt in kleine, vochtige, tochtige en smerige ruimtes, soms half onder de grond, met weinig daglicht. Voor de arme plattelander was de situatie niet veel anders, ook daar leefden veel mensen in plaggenhutten en andere krotten.

In de tweede helft van de negentiende eeuw verbeterde de economische situatie snel. De Industriële Revolutie kreeg ook in Nederland haar beslag. Het geloof in de technologische vooruitgang was groot en de ingenieurs kregen alle ruimte. Het werd de tijd van waterwerken zoals de Nieuwe Waterweg (1872) en het Noordzeekanaal (1876), van de aanleg van het spoorwegnet, de liberalisering van de handel en het vrije ondernemerschap. De stoommachine deed haar intrede, meel- en broodfabrieken werden gebouwd, suikerraffinaderijen opgericht en de bier-, margarine- en zuivelindustrie kwam tot bloei. Kunstmest zorgde voor een hogere opbrengst uit de landbouw en dus voor meer en goedkoper voedsel.

De Industriële Revolutie had ook een donkere keerzijde en zorgde voor een fel maatschappelijk en politiek debat over de zogenaamde 'sociale kwestie'. De gereformeerde voorman Abraham Kuyper en de katholieke voorman Herman Schaepman streden beiden – de eerste vanuit zijn 'architectonische kritiek' op de samenleving en de tweede vanuit de katholiek sociale leer – voor de emancipatie van de arbeider. Arbeiders profiteerden weinig van de welvaart, hun woon- en werkomstandigheden waren nog steeds bijzonder slecht en daar moest verbetering in komen. De verzorgingsstaat werd geboren. Het Kinderwetje van Van Houten kwam er in 1874 (een verbod op fabrieksarbeid voor kinderen onder de twaalf), de Arbeidswet in 1889 ('houdende bepalingen tot het tegengaan van overmatigen en gevaarlijken arbeid van jeugdige personen en van vrouwen') en maatschappelijke initiatieven om de huisvesting te verbeteren, leiden tot de Woningwet in 1901. Het was

ook de tijd dat vakbonden, werkgeversorganisaties en andere belangenorganisaties werden opgericht. Het maatschappelijk middenveld werd geboren.

Het resultaat van deze periode van economische en maatschappelijke ontwikkeling was indrukwekkend. In 1910 was de bevolking gegroeid naar bijna zes miljoen inwoners, de levensverwachting lag inmiddels op 55 jaar, de gemiddelde Nederlander had twee keer zoveel te besteden als in 1850 en de (bittere) armoede was gedaald van 21 procent naar 6 procent van de bevolking. In 1970, zes decennia later, is de bevolking gegroeid naar dertien miljoen inwoners, de levensverwachting toegenomen naar 75 jaar, het besteedbare inkomen weer bijna verdubbeld en de extreme armoede nagenoeg uitgebannen. De huisvesting is onvergelijkbaar veel beter dan in 1850 of 1910. Door zijn gunstige ligging aan zee, zijn waterwegen naar het Europese achterland en het goedkope aardgas uit Groningen wordt Nederland een aantrekkelijke vestigingsplaats voor de industrie.

Dat de welvaart in Nederland de afgelopen decennia flink is toegenomen, weten de meeste mensen ook door te luisteren naar de verhalen uit de familie, de verhalen van ouders en grootouders bijvoorbeeld. Grootouders en ouders kunnen zich de kolenkachel nog herinneren en de introductie van het aardgas. De levensstijl was in veel gezinnen veel soberder dan hij nu is: op vakantie gaan was er lang niet altijd bij en in veel gezinnen moest elk dubbeltje worden omgedraaid om de eindjes aan elkaar te knopen. Soms moesten gezinnen bij elkaar inwonen vanwege de woningnood. Een goede opleiding volgen was er lang niet voor iedereen bij. Het algemeen kiesrecht werd pas in 1919 ingevoerd, zodat ook vrouwen volwaardig konden deelnemen aan onze democratie.

Natuurlijk doet dit beknopte overzicht de geschiedenis van Nederland tekort, want de eerste helft van de twintigste eeuw maakte Europa twee gruwelijke wereldoorlogen mee, de wereldwijde economische crisis van de jaren dertig, de woningnood in de periode na de Tweede Wereldoorlog, en tal van andere gebeurtenissen en ontwikkelingen die diep ingrepen in het leven van inwoners van

ons land. In een eerlijke samenvatting van onze vaderlandse geschiedenis zouden we ook moeten vermelden dat de rijkdom die Nederland de afgelopen eeuwen vergaarde, niet altijd op een rechtvaardige en humane manier verkregen werd. De Nederlandse koloniën zoals Nederlands-Indië werden als wingewest gebruikt en de lokale bevolking werd uitgebuit. Daarnaast is de welvaart vaak ook ten koste van onze natuurlijke leefomgeving verworven, bijvoorbeeld ten koste van de biodiversiteit in ons land en de wereld, of ten koste van een steeds nijpendere wordende klimaatverandering door de verbranding van fossiele brandstoffen. En toch: als we terugkijken naar de afgelopen decennia, dan zien we een enorme vooruitgang die het leven van heel veel Nederlanders veel beter heeft gemaakt.

Internationale ranglijsten

Ook als we Nederland in de internationale context bekijken, zien we dat Nederland het goed doet. In heel veel landen leven de inwoners op het welvaartsniveau waar Nederland vijftig of honderd jaar geleden stond. Op verschillende internationale ranglijsten presteert Nederland bovengemiddeld goed als het gaat om innovatie- en concurrentiekracht. Nederland staat in dit soort lijstjes meestal in de top tien, maar op een aantal dalen we inmiddels ook. Qua geluk scoort Nederland ook goed. De World Happiness Index vraagt een representatieve groep burgers in elk land om een score van 0 tot 10 te geven op de vraag hoe ze hun eigen leven beoordelen. De gemiddelde Nederlander geeft zichzelf een 7,3 en neemt daarmee de zesde plaats in op de ranglijst. De Human Development Index van de Verenigde Naties is een andere, veelgebruikte indicator om de ontwikkeling van landen te vergelijken.[2] Deze indicator is samengesteld uit drie componenten: levensverwachting, opleiding en het bruto nationale inkomen per hoofd van de bevolking. Nederland staat op de tiende plek.

Een land kan heel welvarend zijn, maar deze welvaart kan ook heel ongelijk verdeeld worden. Als de rijkdom bij een beperkt deel